

Bir Birleşik Zarf-Fiil “Fiil+Sıfat-Fiil Eki+(İyelik Eki+) Hal Eki” Yapısı Üzerine

Erdoğan Boz*

Bir Birleşik Zarf-Fiil Yapısı Üzerine

Zarf-fiiller; asıl zarf-fiiller ve birleşik zarf-fiiller olmak üzere iki ana başlığa ayrılır. Bunlardan birleşik zarf-fiiller, değişik görevlerdeki eklerin bir kaçının bir araya gelmesiyle oluşurlar. Oluşturulan birleşik zarf-fiil yapısında iyelik eklerinin bulunup bulunmaması, bir lehçe tercihi olmakla birlikte bir işlev farkı da ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Zarf-fiil, ek, işlev, birleşik yapı.

On A Structure Of Compound Gerund

Gerunds are divided into two groups: Main gerunds and compound gerunds. Compound ones are made up of a few suffixies together. The existence of possessive categories in the structure of compound gerund depends on the choice of dialect and that also manifests functional difference.

Key Words: Gerund, suffix, function, compound structure

* Doç. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi. erboz@mynet.com.tr

Giriş

Zarf-fiiller; (fiillerden geçici zarflar yapan) asıl zarf-fiiller ve (asıl görevleri başka olup ya diğer ekler ya da edatlarla birleşip fiillerden geçici zarflar yapan) birleşik zarf-fiiller olmak üzere iki başlık altında incelenir. Yapılan bir araştırmaya göre, Türkiye Türkçesinde yüze yakın birleşik zarf-fiil yapısı tespit edilmiştir.¹ Makale konumuz olan yapı da söz konusu araştırmada verilen birleşik zarf-fiiller listesinde yer almaktadır. Bizim bu çalışmadaki amacımız; fiil+sıfat-fiil+(iyelik eki+)+hal eki birleşik zarf-fiil yapısını, tarihî ve çağdaş Türk lehçelerindeki durumlarına kısaca bir temastan sonra, işlev ve şekil açısından değerlendirmektir.

Tarihî ve Çağdaş Lehçelerdeki Durum:

Ele aldığımız Fiil+sıfat-fiil+(iyelik eki+)+hal eki yapısı, Eski Türkçenin elimizde bulunan mevcut gramerlerinde ayrıntılı olarak işlenmiş değildir.² Köl Tigin yazıtına baktığımızda, söz konusu birleşik zarf-fiilin, dilimizin en eski metinlerden itibaren kullanıldığını söyleyebiliriz:

Öze kök tengri asra yazıg yir kılındukda ikin ara kişi oğlu kılınmış. (Köl Tigin Doğu-1)

Eçim kagan olurtukda özüm Tarduş bodun üze şad ertim. (Köl Tigin Doğu-17)

Kangım kagan uçdukda inim Köl Tigin yiti yaşda kaltı. (Köl Tigin Doğu-30)³

Eski Uygur Türkçesi döneminin hacimli eseri Altun Yaruk dizininde, baktığımız birkaç fiil maddesinde “*bol-guka, bol-tukda, bol-tuklarında, kel-tükde, kel-mişke, kod-mışda ve küçet-dükinte...*” örneklerini tespit edebiliyoruz.⁴ Yine Orta Türkçe devresinin önemli eseri Kutadgu Bilig üzerine A. Bican Ercilasun’un yaptığı çalışmada da birleşik zarf-fiiller “-GUKA, -(A/U)rdA, dUKDA, ve bir örnekte de araya iyelik eki alarak -dükinde” şeklinde verilmiştir.⁵ Tarihî lehçelerden Harezmi Türkçesinde ise “-ArdA, -GAnda, -GandIn, -GınÇA, mAsdIn, mİşDA”⁶, Kıpçak Türkçesinde “-GanÇA, GınÇA, -Ganda”⁷, Çağatay Türkçesinde “GınÇA”⁸ ve son

¹ Gürer Gülsevin; “Türkiye Türkçesinde Birleşik Zarf-fiiller” (TTBZ), Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, c. II, S. 2, Afyon, 2001, s. 125-143.

² A. von Gabain; *Eski Türkçenin Grameri* (çeviren: Mehmet Akalın), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1988. Talat Tekin; *A Grammar of Orkhun Turkic*, India University Publications, Bloomington, 1968. Şinasi Tekin; “Eski Türkçe”, *Türk Dünyası El Kitabı*, c. II, Ankara, 1992, s. 69-119.

³ Muharrem Ergin; *Orhun Abideleri*, İstanbul, 1983, s. 66-72.

⁴ Ceval Kaya; *Uygurca Altun Yaruk*, Ankara, 1994, s. 357-828 (Dizin kısmı).

⁵ A. Bican Ercilasun; *Kutadgu Bilig Grameri -Fiil-*, Ankara, 1984, s. 186-187.

⁶ Recep Toparlı; *Harezmi Türkçesi*, Sivas, 1998, s.50.

⁷ Ali Fehmi Karamanlıoğlu; *Kıpçak Türkçesi Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1994, s.145-146.

⁸ Janos Eckmann; *Çağatayca El Kitabı*, (Çeviren Günay Karaağaç), Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1988, s. 112-113.

olarak Eski Anadolu Türkçesinde “-dUKdA, -dUKInDA, -mAzdAn öñ(din)”⁹ şekillerinin kullanıldığını görüyoruz.

Çağdaş lehçelerden Kuzey (Kıpçak) Grubu Türk dillerinde “GançA, -GandA, -(V)rGA”¹⁰, Doğu (Karluk) Grubu Türk dillerinde “-ArdA, -GançA, -GandA, -GanGA, -mAsKA, -mAstA, -mAstIn ve iyelikli ekli şekiller –GanImçA, -GAnImdA”¹¹ ve son olarak Batı (Oğuz) Grubu Türk Dillerinde ise “-AndA, -DIKçA, -DIKdA, -AGAdA”¹² şekilleri kullanılmakta.

Bu bilgiler ışığında – Eski Türkçe dışında- tarihî ve çağdaş lehçelerdeki şekilleri iki tablo halinde gösterebiliriz:

Tarihî Lehçeler

Karahanlı Trk.	(A/U)rdA	dUKdA	---	GInçA	GUKA	---	---
Harezm Trk.	ArdA	---	GandA GandIn	GInçA	---	mAsdIn	mİşdA
Kıpçak Trk.	---	---	GandA	---	---	---	---
Çağatay Trk.	---	---	---	GUnçA	---	---	---
Eski A. Trk.	---	DUKdA dUKIndA	---	---	---	mAzdAn öñ(din)	---

Çağdaş Lehçeler

Kuzey Trk.	---	-GAnçA	-GAndA	---	---	---	---	---	(V)rGA
Doğu Trk.	-ArdA	-GAnçA	-GAndA	- GAnGA	---	---	---	- mAsKA -mAstA -mAstIn	---
Batı Trk.	---	---	-AndA	---	- AGAdA	-DIKçA	-DIKdA	---	---

⁹ Güner Gülsevin; *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1997, s. 127-128.

¹⁰ Mustafa Öner; *Bugünkü Kıpçak Türkçesi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1998, s. 231-234.

¹¹ Rıdvan Öztürk; *Uygur ve Özbek Türkçelerinde Fiil*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1997, s. 239-242.

¹² Ayşe İlker; *Batı Grubu Türk Yazı Dillerinde Fiil*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1997, s. 153-154.

Yapıyı Oluşturan Ekler

Bilindiği gibi, sıfat-fiiller daha çok sıfat olarak kullanılmaya uygundurlar. Ancak yer yer kalıcı isim olmanın yanında, isim çekim eklerini alarak geçici isim de oluşturabilirler. Bu açıdan bakıldığında sıfat-fiillerin hâl eklerini ve kimi zaman araya iyelik eklerini de alarak oluşturdukları birleşik zarf-fiillerin, zarf tümlecine kazandırdıkları anlam asıl zarf-fiillere göre farklıdır. Bunu zaman ve şahıs ifadesi olarak belirleyebiliriz. Hâl ekleri ise, isimleri fiillere bağlama olan asıl görevleri ile birleşik-zarf fiilin son ve önemli halkasını oluştururlar. Bu yapının edatlarla genişletilmiş şekilleri yaygın olarak kullanılıyorsa da makalemizde buna temas edilmeyecektir.

Türkiye Türkçesindeki Durum

Üzerinde durduğumuz yapının Türkiye Türkçesindeki şekillerini şöyle sıralayabiliriz: $-DİK+çA$, $-mİş+çA$, $-(y)Ası+yA$, $-(y)An+dA$, $-DİK+İyelik ekleri+A$, $-DİK+İyelik ekleri+dA$, $-DİK+İyelik ekleri+dAn$, $-DİK+İyelik ekleri+cA$, $-(y)AcAK+İyelik ekleri+A$, $-(y)AcAK+İyelik ekleri+dAn$ ¹³

Yukarıda verilen birleşik zarf-fiilleri, öncelikle iyelikli ve iyeksiz şekiller olmak üzere iki gruba ayırabiliriz. İyeksiz gruba baktığımızda, $-DİK+çA$ dışında $-mİş+çA$, $-(y)Ası+yA$ ve $-(y)An+dA$ şekillerinin iyelikli gruba göre daha az kullandıklarını görebiliyoruz. Buna karşılık iyelikli grup içindeki şekillerin de kullanım sıklıkları birbirlerine göre farklılık göstermektedir.

Şimdi bu iki gruptan Türkiye Türkçesinde daha çok kullanılan iyelikli yapı üzerinde durmak istiyoruz. Yazımızın başında da söylediğimiz gibi, birleşik zarf-fiiller, asıl görevleri başka başka olan eklerin bir araya gelmesiyle oluşmuştur. İyeksiz şekiller ($-DİK+çA$, $-mİş+çA$, $-(y)Ası+yA$ ve $-(y)An+dA$); zarf-fiil olmanın dışında başka bir görevde bulunmazken iyelikli şekiller ($-DİK+İyelik ekleri+A$, $-DİK+İyelik ekleri+dA$, $-DİK+İyelik ekleri+dAn$, $-DİK+İyelik ekleri+cA$, $-(y)AcAK+İyelik ekleri+A$, $-(y)AcAK+İyelik ekleri+dAn$) birleşik zarf-fiil olmanın yanında, başka görev ile de kullanılırlar. Kısaca, iyelikli yapıyı, değişik cümlelerde hem zarf tamlayıcısı hem de cümlenin diğer öğelerinden biri olarak görmemiz mümkündür.

Buradan şu sonuca ulaşılabilir: Fiil+sıfat-fiil+(iyelik eki+) hâl eki yapısı, başlı başına bir birleşik zarf-fiil yapısı değildir. Cümledeki durumuna göre zarf ya da isim unsuru olarak kullanılabilir. Buraya kadar söylediklerimizi aşağıda örnekleriyle açıklamaya çalışalım:

¹³ G. Gülsevin; *TTBZ*, s.130-131.

Cümle İçindeki Görevleri

1.–DIK'lı Yapılar

1.1. Zarf Tamlayıcısı Görevinde

Annem senin ilgilendiğine çok sevindi.

Lütfen, arandığında burada ol.

Yaptıklarından (dolayı) oldukça pişmanlar.

İmkanlar elverdiğince birlikte çalışacaklar.

**Hayatta kalma mücadelesini, yirmi yıldır biriktirdikleriyle sürdürüyor.*

1.2. Zarf Tamlayıcısı Dışındaki Diğer Tamlayıcılar Görevinde

Onu sevdiğine hiç inanmadım.

Dışarıya attıklarında işe yarar şeyler olabilir.

Senin söylediklerinden hiçbir şey anlamadım.

Küskünlüğüm, benden habersiz yaptıklarınadır.

**Öğrenciler başarılarıyla övünsünler.*

2. –(y)AcAK'lı Yapılar

2.1. Zarf Tamlayıcısı Görevinde

Benimle konuşacağına işine dön.

Annem yola çıkacağından (dolayı) hemen kalkmalıyım.

2.2. Zarf Tamlayıcısı Dışındaki Diğer Tamlayıcılar Görevinde

Bu işi başaracağınıza herkes inanıyor.

***Senin geleceğinde parlak bir ışık görüyorum.*

Teklifleri kabul edeceğinden şüphemiz yok.

*İşaretli örneklerdeki –DIK+IArI+yI/A yapısı esas aldığımız birleşik zarf-fiiller listesinde yoktur.

** İşaretli örnekteki –(y)AcAK+In+DA yapısı esas aldığımız birleşik zarf-fiiller listesinde yoktur.

İyelikli Şekillerin Tercih Sebebi

Bugün Türkiye Türkçesinde (en azından yazı dilinde), iyelikli şekillerin daha çok tercih edildiğini yukarıda söylemiştik. İyelikli şekillerin lehçemizde niçin daha çok kullanıldığı düşündürücüdür. Bunu, basitçe bir lehçe tercihi olarak kabul edebilir miyiz?

Türkiye Türkçesinde, iyelikli yapının daha çok kullanılma sebeplerini araştırırken, dilin en az çaba yasasını hatırlayalım Bu yasaya göre, daha kısa olan iyeliksiz yapının tercih edilmesi daha mantıklı, belki bu yüzden diğer lehçelerde iyeliksiz yapıya daha çok rağbet vardır. Bizde, bu yasaya rağmen iyelikli –daha uzun- yapının tercih edilmesi tartışmaya açıktır. Şimdi söylediklerimizi örnekleyelim:

Siz ödevinizi bitirende/ bitirdikte... yerine

Siz ödevinizi bitirdiğinizde... şeklinin tercih sebebi ne olabilir?

Bu soru üzerine görüşümüzü bildirmeden önce, yukarıda kısaca temas ettiğimiz konuya tekrar dönmek istiyoruz: Zarf-fiil nedir, tanımı bir hatırlayalım: “Cümlede yüklem anlamını çeşitli yönlerden etkileyen, fiilden bazı eklerle yapılmış, şahıs ve zaman belirtmeyen zarf görevindeki kelime.”¹⁴ Oysa asıl zarf-fiillerin dışında sıfat-fiillerle kurulan birleşik zarf-fiiller, gizli de olsa, bir zaman ifade ederler, hatta iyelik ekli olanlar da bu anlamda birer şahıs ifadesi taşırlar.

Açıkçası, cümle konumunda iken diğer bir cümlenin ögesi durumuna getirilen cümle, taşıdığı zaman ve şahıs ifadelerini yitirmeden de yeni görevini devam ettirebilir. Bunun için oluşturulan yapıda; zaman ifadesi, sıfat fiil ekleri ile, şahıs ifadesi ise iyelik ekleriyle verilir.

Kanaatimizce, Türkiye Türkçesinde iyelikli yapıların daha çok kullanılması, bizim iyelikli şekillerin verdiği şahıs ifadesini önemseyişimizden kaynaklanmaktadır.

Sonuç

Asıl zarf-fiiller ile, birleşik zarf-fiillerin iyelikli veya iyeliksiz yapılarının farkları şöyledir: İyeliksiz yapılar (ör:-*DİK+DA*), asıl zarf-fiillerden (ör: -*ArAK*) bir zaman ifadesi ile ayrılırlar. İyelikli yapılar (ör:-*DİK+In+DA*) ile asıl zarf -fiiller (ör: -(*y*)*Ip*) arasındaki fark ise, hem zaman hem de şahıs ifadesi açısından olmaktadır.

Üzerinde durduğumuz birleşik zarf-fiil yapısı hakkında, tarihi ve çağdaş lehçelerde -özellikle Eski Türkçe- çok detaylı bilgilere sahip olmamamıza rağmen elimizdeki bilgiler ışığında; bu birleşik zarf-fiil yapısı için en eski şekillerin iyeliksiz olduğunu ve iyelikli şekillerin ise daha sonra ortaya çıktığını, buna ilaveten tarihî ve çağdaş lehçelerin çoğunda iyeliksiz şekillerin tercih edildiğini söyleyebiliriz. Türkiye Türkçesinde ise, iyelikli şekillerin daha çok kullanılması bizim iyelikli şekillerin verdiği şahıs ifadesini de önemseyişimizle açıklanabilir.

¹⁴ Zeynep Korkmaz; *Grammer Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1995, s.178-179.